

JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 01.06.2021
Published/Yayınlanma 29.06.2021
Article Type/Makale Türü Research Article

Citation/Alıntı: Huseynov, F. (2021). Azerbaycan'ın Hava İstihbaratı: İkinci Karabağ Savaşı Süreci. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(71), 1463-1473.
<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2516>

Farhad HUSEYNOV

<https://orcid.org/0000-0002-3439-4445>

İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat İncelemeleri Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE

AZERBAIJAN'IN HAVA İSTİHBARATI: İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI SÜRECİ

AZERBAIJAN'S AIR INTELLIGENCE: THE SECOND KARABAKH WAR PROCESS

ÖZET

Birinci Karabağ Savaşı'ndan farklı olarak İkinci Karabağ Savaşı sürecinde istihbarat araçlarının aktif şekilde kullanılması savaşın gidişatını ciddi şekilde etkilemiştir. Özellikle hava istihbaratının büyük kapsamda kullanılması, istihbarat ve savaş açısından ciddi önemler arz etmiştir. Bu çalışmada Azerbaycan özelinde, hava istihbaratının önemi, başarısı ve başarısızlıkları araştırılmıştır. Bunun için askeri araştırmalardan, akademik çalışmalardan faydalanılmıştır. Nitel araştırma temelli bir çalışmadır. Tarih ve askeri dehaların çalışmalarının analizi yapılarak çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada istihbaratın en önemli kolu olan hava istihbaratı analiz edilmiştir. Daha sonra hava istihbaratının tarihi incelenmiştir. Çalışmada hava istihbaratının tarihi arka planı oluşturularak, hava istihbaratının evrimi analiz edilmiştir. Araştırmada kurumsal basılmış çalışmalardan, dijital platformlarda yayınlanmış dergi ve makalelerden faydalanılmıştır. Çalışmada üç temel tarihi konu baz alınmıştır. Bunlar Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'dır. Karşılaştırma, Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen Birinci ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı çerçevesinde yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, Savaş, Askeri Operasyonlar, Askeri Teknoloji, Hava İstihbarat Analizi.

ABSTRACT

Unlike the First Karabakh War, the active use of intelligence tools during the Second Karabakh War seriously affected the course of the war. Especially the large-scale use of air intelligence has been of great importance in terms of intelligence and warfare. In this study, the importance, success, and failures of air intelligence in Azerbaijan were investigated. For this research military investigations and academic researches have been used. It is a qualitative research-based study. This study was accomplished by analyzing the work of historical and military geniuses. Air intelligence, which is the most important branch of intelligence, was analyzed in the study. Afterward, the history of air intelligence was studied. In the study, the historical background of air intelligence was established and the evolution of air intelligence was analyzed. In the researches: institutional printed studies, journals, and articles published on digital platforms were used. The study is based on three basic historical events. These are the First and Second World Wars and the Second Nagorno-Karabakh War. Comparison: It was made within the framework of the

First and Second Nagorno-Karabakh War between Azerbaijan and Armenia.

Keywords: Intelligence, Warfare, Military Operations, Military Technology, Air Intelligence Analysis.

1. GİRİŞ

İstihbarat denilince akla filmlerde ajanların gerçekleştirdiği roller, sahneler gelmektedir. Fakat istihbarat bunun ötesinde gerçekleşen bir unsurdur. Nasıl ki başarısızlık hayatın bir parçasıdır, filmlerde gördüğümüz olaylar da istihbaratın bir o kadar parçasıdır. Fakat hayat denilince akla bilinçli bir şekilde yaşamak gelir. İstihbaratın sadece filmlerde ajanların gerçekleştirdiği roller olarak bilinmesi, onun doğru şekilde tanımlanamamasından ileri gelmektedir. Aslında istihbarat hayatımızın her anlamında varlık gösteren bir unsurdur. Normal hayatta insanlar birçok tehlike ile karşılaşmaktadır. İşte istihbaratın temel amacı karşılaşılabileceğin tehlikeleri ön görerek, bu tehlikelere karşı önlem almaktır. Örneğin insan nedenini bilmediği bir durumdan dolayı hastalanmıştır, hastaneye

Issue/Sayı: 71

Volume/Cilt: 8

jshsr.org

ISSN: 2459-1149

gittiği zaman doktorlar sorunun ne olduğunu anlamaya çalışır. Sorunun ne olduğunu anlamaya çalışmaya araştırma denilmektedir. Araştırmalar sonucu elde edilen bilgiler doğrultusunda bir fikir veya bir hastalığın nedeni bulunmaktadır. İşte bu zaman istihbarat devreye girerek, bu hastalığın ölümcül olup olmadığı sorgulamaktadır. Akabinde elde edilen istihbaratlar yani bilgiler sonucu, bu hastalığa karşı önleyici kararlar alınmaktadır. Gerçekçi olmak gerekirse istihbarat hayatı kolaylaştıran bir yöntemdir.

İstihbaratın en bilindik alanı askeri alandır. Askerî alanda istihbarat büyük ilgiye sahip olması, onun askerî alanda büyümesine sebep olmuştur. Tarihte ve günümüzde yaşanan askerî olaylarda istihbarat kendi yerini almıştır. İstihbarat da insan gibi evrim geçirmektedir. Araştırmalar sonucu ortaya çıkan bulgular bu düşünceyi doğrulamaktadır. Nasıl ki insanlar yaşadığı bölgelere, dillerine, dinlerine göre farklılık gösteriyorsa, istihbarat da kullanıldığı alanlarda farklılık göstermektedir. Bunu örneklendirirsek hava istihbaratını incelememiz maksada uygun olur. Birinci Dünya Savaşı ile havada yürütülmeye başlanan istihbarat, zaman geçtikçe teknolojinin gelişimi ile evrim geçirmiştir. Geçen bu süre zarfında hava istihbaratı etki alanını geliştirerek her alanda kendi yerini almıştır. Şüphesiz burada teknolojinin payı çok büyüktür. Hava istihbaratının ilgi alanının büyümesi ve önemliliği günümüzde gözle görülür bir konuma gelmiştir. Bunun en büyük örneğini Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen Birinci ve İkinci Karabağ Savaş süreçlerinde görebiliriz. Özellikle 1988 yılında başlayan Birinci Karabağ Savaşı sürecinde hava istihbaratının neredeyse kullanılmamasının aksine 2020 yılında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı sürecinde hava istihbaratı savaş alanında aktif şekilde kullanılmıştır. Azerbaycan tarafından incelediğimiz zaman Birinci Karabağ Savaşı sürecinde Azerbaycan'ın var olan askeri ve istihbarat alanındaki yetersizliği, savaşın Azerbaycan'ın yenilgisi ile sonuçlanmasında büyük rol sahibi olmuştur. Yaşanan bu olayların aksine zaman ilerledikçe teknolojinin gelişmesi ile hava istihbaratının güç kazanması ve Azerbaycan'ın askeri ekonomisinin güçlenmesi sonucunda, İkinci Karabağ Savaşı'nın gidişatı ciddi şekilde farklılık göstermiştir.

Çalışma bu çerçevede içerisinde, hava istihbaratının tarihte ve günümüzde nasıl bir öneme sahip olduğunu, teknolojinin ilerlemesi ile hava istihbaratının nasıl bir evrim sürecinden geçtiğini, bu evrim sürecinde nelerin yaşandığını, hava istihbaratının başarısı ve başarısızlıkları analiz edilecektir.

2. ASKERİ İSTİHBARAT

İstihbarat, olası savaşın ve ülkenin karşılaşılabileceği sorunların öngörülmesi ve sorunun çözülmesi yolunda çözüm yollarının bulunmasında kullanılır. Toplanan istihbaratın sonucunda barışı sağlama ya da büyük kayıplar yaşanabilir. Günümüzde istihbarat birçok alanda kullanılmaktadır. Fakat istihbaratın en yaygın olduğu türü askerî istihbarattır. Günümüz dünyasında güvenlik sorunun yüksek olmasından mütevellit askerî istihbarat alanının genişlemesi, güvenliği sağlamanın önemli araçlarından olmuştur (Küçükıldız, 2019, s. 90).

Askeri istihbarat, bir bölgenin ve düşmanın doğal özellikleri hakkında bilgi edinmek için askerî operasyonlar sırasında yapılan eylemdir. Askerî istihbarat örnekleri arasında piyade, savaş gemileri veya denizaltılar, insanlı veya insansız hava araçları ve uydular tarafından devriye veya gizli gözlem noktalarının kurulması yer alır (Finnegan, 1998, s. 7).

Askeri istihbaratın birden fazla türü olmasına rağmen günümüz dünyasından en güncel türü askeri hava istihbaratı olmuştur. Bunun en büyük sebebi teknolojinin büyümesi olmuştur. Askeri hava istihbaratı yeni teknolojilerle özellikle insansız hava araçları ile seviye atlamıştır. Tarihi noktadan analiz edersek askerî hava istihbaratının tarihi çok eski olmamakla Birinci Dünya Savaşı'na dayanmaktadır.

2.1. Askeri Hava İstihbarat

Trablusgarp Savaşı (29 Eylül 1911-18 Ekim 1912) sürecinde ilk defa savaş alanında uçakların kullanımına başlanılmış olsa da askeri hava istihbaratının ortaya çıkışı Birinci Dünya Savaşı döneminde Alman ordusunun itilaf birliklerinin konumu ve askeri teçhizat kapasitesi hakkında bilgi edinmesi ile gerçekleşmiştir. Dönemin teknolojisi açısından hava istihbaratı toplamak beklenildiği kadar kolay ve kaliteli olmamıştır. Keşiflerin ve hava istihbaratının toplanması için Almanya yapımı olan AGO C. I ve AGO. C II uçakları kullanılmıştır. Bu uçaklar iki kokpit bölümünden oluşturulmuştur. Ön kokpitte bulunan pilot uçağı idare ederken, arka kokpitte bulunan pilot bilgileri toplamıştır. Esasen arka kokpitte bulunan pilot fotoğraf makineleri ile fotoğraflar çekerek bu bilgileri karargâha iletmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda başarılı bir adım olarak kabul edilse de zaman kazanma açısından yetersiz bir çalışma olmuştur (Writer, 2019).

Fotoğraf 1: AGO C.I¹

Örnek olarak incelersek bir AGO C. I uçağının havalandıktan sonra keşif ve fotoğraf çekimleri yapmak için alçak uçuş yapması gerekmektedir. Bu durumda itilaf birlikleri tarafından fark edilmeleri kaçınılmazdır. Bu süreçte pilotlar hem karşı saldırıya karşı manevralar yapmalı aynı zamanda da fotoğraf görüntüleri almalıdırlar. Uçakların fark edildikleri andan itibaren sürekli manevralar yapması başarılı görüntüler alınmasını engellemiş, oluşan bu durum kullanılabilir istihbaratın toplanmasını zora sokmuştur. İstihbaratın en önemli özelliği gizli olmasıdır. Fakat Birinci Dünya Savaşı sırasında hava istihbaratı zamanlama açısından başarılı olmamıştır. Bunu örneklendirirsek havalanan uçak iki saat içerisinde bilgileri toplayıp üsse geri dönmelidir. Fakat uçağın fark edilme ve hava saldırısı ile karşılaşma olasılığının yüksek olmasından, belirlenen gizlilik ve süre zarfında bilgiler elde edilememiştir. Askeri analistler bu durumu şöyle özetliyor: İstihbaratın toplanmasında zamanlama ve gizlilik ihlal ediliyor ise elde edilen istihbarat önemini kaybediyor. Bunun en büyük sebebi, oluşan bu şartlar altında (keşif yapan uçakların fark edilmesi) istihbarat elde ediliyor ise uçakların geri dönüp raporlama yaptıkları zaman elde edilen bilgilerin sonuçları değişiklik gösteriyor. Çünkü hava sahaları üzerinde keşif yapıldıklarını gören birlikler ilk önce hava sahalarında uçuş yapan uçağı düşürmeye, daha sonra buldukları konumda değişiklik yapma çalışıyorlar. Bu sebepten toplanan istihbarat işlevsiz hale geliyor. Bu durumdan mütevellit hem ittifak hem de itilaf devletleri Birinci Dünya Savaşı süresince hava savaşlarında büyük kayıplar vermişlerdir. Dönemin şartları açısından hava istihbaratının başarısını tartışsak, başarısızlık oranının daha yüksek olduğu kanısına varabiliriz. Bunun örneği olarak savaş sırasında, Alman uçak kayıpları tüm nedenlerle 27.637 olarak hesaplanırken, İtilaf kayıpları 88.613'ün (52.640 Fransa ve 35.973 İngiltere) üzerinde kaydedilmiştir. Savaş sırasında yaklaşık 180.000 pilot hayatını kaybetmiştir (Wilkin, 2017).

Hava istihbaratının Birinci Dünya Savaşı itibari ile kullanıldığını dikkate alırsak. Dönemi açısından dünya savaş tarihinde ve istihbarat alanında büyük bir ilerleme sayabiliriz. Fakat başarı bazında analiz edersek yaşanan kayıplar sonucunda Birinci Dünya Savaşı'ndaki hava istihbaratı başarılı olmamıştır. Ancak savaş açısında analiz edersek başarılı olduğu günümüz dünyasında da tartışma konusu olmuştur. Eğer analizi ittifak ve itilaf devletlerin hava istihbaratı bazında yaparsak savaşı kazanan tarafın daha başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü istihbaratın en büyük özelliği sonuca etki etmesidir.

3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ HAVA İSTİHBARATI

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ittifak devletleri özellikle Almanya, yaşanan mağlubiyeti kabullenememiştir. Bunun en büyük örneği 1930'lı yıllarda Almanya'da hareketlilikler yaşanmaya başlamasıdır. Tarihi analiz ettiğimiz zaman Almanya'nın o yıllarda ikinci bir dünya savaşı hazırlığı içinde olduğunu anlayabiliyoruz. Özellikle Adolf Hitler'in Almanya'nın liderliğine gelmesi ile bu hazırlığın miladı olarak adlandırmak mümkündür. Birinci Dünya Savaşı'na kıyasla daha büyük alanı kapsayan İkinci Dünya Savaşı her kulvarda Birinci Dünya Savaşı'ndan daha farklı özelliklere sahip olmuştur. Kullanılan silahlar, teknolojiler, teçhizatlar ve taktik hareketlilikten oluşan farklar tarihin sayfalarında yerini almıştır. Oluşan her alandaki farklılıklar tabii ki istihbarat alanına da yansımıştır.

¹ Birinci Dünya Savaşı döneminde Almanlar tarafından üretilen pod-and-boom konfigürasyonu kullanan bir Alman itici keşif çift kanatlı uçağı, Kaynak: URL 1

Özellikle Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda başarısız hava istihbaratı sonucunda yaşadığı zayıfları göz önünde bulundurursak, İkinci Dünya Savaşı hava istihbaratı bazında da Birinci Dünya Savaşı'ndan farklılık arz etmektedir.

Uçakların üretim ve askerî alanda kullanımı ile orduların savaş kabiliyeti büyük ölçüde değişmiştir. Bunun en büyük örneği Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan hava istihbaratı toplama girişimleri ve hava saldırıları olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere gibi güçlü devletler hava sahasındaki hakimiyetlerini artırmak için çalışmalarda bulunmuştur. Olası bir savaştan bağımsız yapılan bu çalışmalar İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile büyük önem kazanmıştır. Özellikle hava istihbaratı açısından gerek duyulan yeni nesil uçakların üretimi onlara sahip olan ülkelere büyük olanaklar sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı tarihini dikkat ile analiz edersek hava istihbaratının nasıl bir öneme sahip olduğunu kolaylıkla anlayabiliriz.

Birinci Dünya Savaşı'nda istihbarat toplayan keşif uçaklarının silahlarla donatılmaması, onlara karşı açılan ateşlere karşılık verememeleri ile sonuçlanmıştır. Bunun sonucunda birinci pilot durmadan manevra yapmak zorunda kalmış, ikinci pilot ise gereken görüntüleri net bir şekilde elde edememiştir. Yaşanan bu olayları baz alarak uçak üretimine ağırlık veren büyük devletler yeni nesil uçak üretimi üzerinde ciddi çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ana hedef, hava istihbaratı toplayan pilotlara daha elverişli olanaklar sağlamak olmuştur. Üretilen yeni nesil uçaklarda artık uçağın burun kısmına ve alt kısmına fotoğraf makineleri monte edilmiştir. Bunun en büyük avantajı artık ikinci pilot fotoğraf makinesini eli ile tutmak zorunda kalmamıştır. Buna ek olarak uçaklara hafif kalibreli tüfekler de monte edilmiştir. Artık istihbarat toplanacağı zaman hem karşı saldırı imkânı olacak hem de daha kolaylıkla fotoğraflar elde edilebilecektir (MacIsaac, 1998).

Alman uçak mühendisleri tarafından üretilen Junkers Ju-87 uçağını bu kriterler esasında hazırlamıştır. Uçağın alt kısmına fotoğraf görüntüleri almak için D-A2 Kodak fotoğraf makinesi monte edilmiştir (Griehl, 2001, s. 68). Fakat üretilen yeni nesil uçaklar savaşı kazanmak için yeterli olmamıştır. Bunun en büyük sebebi SSCB ve ABD'nin hava sahası hakimiyeti ve hava istihbaratı toplama kabiliyetlerinin Almanya'dan daha üstün olmasıdır. Özellikle SSCB (Lavoçkin LaGG-3) ve ABD (P-51 Mustang) tarafından üretilen özel keşif ve avcı uçakları hava istihbaratı açısından daha elverişli olmuştur (Wheeler, 1994, s. 73). Vurgulamakta fayda var ki Japon ordusunun 7 Aralık 1941 Pearl Harbor saldırısından sonra büyük kayıplar yaşayan ABD, hava saldırısından korunmak için hava kuvvetlerinin kabiliyetlerini artırmaya çalışmıştır. Dikkat etmek gerekir ki ABD'nin radar istihbaratının kuvvetli olmasına rağmen, Japonya'nın hava istihbaratı operasyonları sonucunda ABD radarlarının kabiliyeti hakkında bilgiler elde edinilmiştir. Bunun sonucunda Japonya elde ettiği istihbaratlar doğrultusunda saldırı planı hazırlayarak, hedeflediği sonucu elde etmiştir (Gudmens, 2009, s. 14). Hiç şüphesiz ABD'nin Japonya'ya karşı saldırısında hava istihbaratı önemli bir paya sahiptir. ABD'nin karşı saldırı planının hazırlanması yaklaşık dört yıl sürmüştür. 6-9 Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagazaki'ye yapılan atom bombası saldırılarından önce şehirlerin pozisyon ve koordinat bilgileri hava istihbaratı sonucunda elde edilmiştir. Başarılı hava istihbaratı sonucunda ABD hedeflediği nokta saldırılarını gerçekleştirmiştir (Congar, 2020). İkinci Dünya Savaşı sırasında hava sahalarında yaşanan hareketlilik sonucunda 76.875 uçak tahrip edilmiş, yaklaşık 150.000 hava kuvvetleri personeli hayatını kaybetmiştir (Ellis, 1993, s. 258).

İkinci Dünya Savaşı sürecinde hava istihbaratı alanında farklı adımlar atılmış olsa da genel sonuç Birinci Dünya Savaşı ile aynı olmuştur. Fakat durumu hava istihbaratının başarılı olup olmaması çerçevesinde analiz edersek hava istihbaratı girişimleri ABD, SSCB ve atom bombalarına rağmen Japonya açısından başarılı olmuştur. Almanya ve müttefikleri tarafından kullanılan hava istihbaratı savaşın kazanılması yönünde başarılı olmasa da itilaf devletlerine yaşatılan zararlar açısından başarılı olmuştur.

4. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ: KÜBA KRİZİNDE HAVA İSTİHBARATININ ROLÜ

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi ile dünya tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Artık sıcak temas değil, ekonomi ve diplomasi masasında savaşlar başlamıştır. Literatüre Soğuk Savaş olarak geçen bu olaylarla ABD, SSCB ve tarafların destekçileri arasında gerçekleşmiştir. Özellikle 4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve 14 Mayıs 1955'te Varşova Paketi'nin (VP) ABD ve SSCB tarafından oluşturulması ile iki büyük güç arasında resmî olarak soğuk temasın başlanması olarak kabul edilmiştir (Hoffmann, 2005).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile nükleer silahlara sahip iki süper güç olan ABD ve SSCB kendi aralarında güvenlik ve silahlanma yarışına girmişlerdir. Literatüre "Güvenlik İkilemi" (Security Dilemma) olarak geçen bu tarihi olay günümüze kadar gelip çatmaktadır. İki süper gücün kendilerine uzak konumlarda rakiplerine yakın müttefik arayışları durumu ciddi anlamda tırmandırmıştır. Akabinde 1959 yılında Fidel Castro'nun Batista rejimini yıkararak iktidara gelmesi durumu daha da alevlendirmiştir. ABD hükümeti durumu değiştirmek adına adımlar atsa da Amerika Devletleri Örgütü ile ortak kınama bildirimini yayımlayarak kifayetlenmişlerdir. Yaşanan bu olaylar çerçevesinde SSCB'nin Küba ile ilişkilerini güçlendirmesi stratejik konum açısından durumu SSCB aleyhine değiştirmeye başlamıştır. İki süper güç arasında ilişkilerin bozulmasının ve durumu savaşın eşiğine getiren olayın en büyük sebebi ise hava istihbaratı toplama girişimi olmuştur (Frankel, 2002).

1 Mayıs 1960 tarihinde bir Lockheed U-2 keşif uçağı SSCB topraklarında hava istihbaratı toplama amaçlı olarak, ABD Hava Kuvvetleri tarafından görevlendirilmiştir. Fakat U-2 uçağı SSCB topraklarına girer girmez SSCB Hava Savunma Birlikleri tarafından düşürülmüştür. Yaşanan bu olay iki ülke arasındaki ilişkileri ciddi şekilde bunalıma sokarak soğuk savaş sürecini alevlendirmiştir. Yaşanan bu olay ABD-SSCB ilişkilerini kırılma noktasına getirerek, SSCB-Küba ilişkilerini pekiştirmiştir. Akabinde SSCB-Küba askeri müttefikliğe başlamıştır. Bunun en bariz örneği 1962 yılında Küba'ya SSCB yapımı füzelerin konuşlandırılması olmuştur. Tabii ki yaşanan bu olay ABD cephesinde büyük bir endişeye sebep olmuştur. Çünkü ABD sınırlarına yakın bir ülke SSCB füzelerinin yerleştirilmesi ciddi bir güvenlik tehdidi yaratmıştır (Gülmez, 2014, s. 206).

Bu olay karşısında ABD hükümeti ciddi bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Oluşan duruma çözüm yolu arayan ABD Devlet Başkanı John F. Kennedy, devletin tüm güç birim yetkililerini bir araya toplayarak, soruna çözüm yolu bulmaya çalışmıştır. Fakat durumun en önemli noktası, ABD'nin Küba'da oluşan durumla alakalı yeterli bilgi sahibi olması olmuştur. Bunun sonucunda ABD Savunma Bakanı Robert Strange McNamara, hava istihbaratı toplama amaçlı iki keşif uçağının görevlendirilmesi fikrinde bulunmuştur. İleri sürülen bu teklif kabul edilmiş ve Başkan John F. Kennedy'nin emri ile iki Lockheed U-2 keşif uçağı hava istihbaratı toplama amaçlı Küba hava sahasında uçuşlar gerçekleştirmiştir. Keşif yapan pilotlar füzelerin bulunduğu konum üzerinde uçuşlar yaparak, alanın fotoğraf görüntüleri alarak üsse geri dönmüşlerdir. Elde edilen hava istihbaratı sonucunda füzelerin atış pozisyonunda olmadıkları ve atış için gereken parçaların henüz Küba'ya getirilmiş olmaması, ABD'ye zaman kazandırmıştır (Taylor, 2012). Elde edilen bu bilgiler sonucunda ABD deniz ablukası alma kararı almıştır. Okyanus boyunca gereken önemler alınmıştır. Okyanus üzerinde sürekli keşif uçuşları yapan uçakların SSCB gemilerinin Küba'ya doğru ilerlediğini rapor etmiştir. ABD Devlet Başkanından alınan emir doğrultusunda, eğer SSCB gemileri ihtarlara aldırmadan abluka bölgesine giriş yaparsa SSCB gemileri anında batırılacaktır. ABD'nin abluka kararına SSCB Başkanı Nikita Kruşçev, John F. Kennedy'ye yazdığı mektupta kararlarında ciddi olduklarını, gemilerin geri çekilmeyeceğini, Türkiye topraklarında bulunan ABD yapımı füzelerin geri alınmaması durumunda Küba'daki füzelerin geri alınması mümkün olmayacaktır ifadelerinde bulunmuştur (Güven, 2012).

Durumun nükleer savaşın eşiğine geldiğini anlayan her iki taraf karşılıklı anlaşmaya varmıştır. Alınan kararlarda hem Türkiye'de hem de Küba'da bulunan füzelerin geri alınması konusunda ortak kaniya varılmıştır. Akabinde iki devlet arasında Nükleer Silah Denemelerinin Kısmi Yasaklanması Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma SSCB, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri hükümetleri tarafından 5 Ağustos 1963'te Moskova'da imzalanmıştır ve başka ülkeler tarafından da imzalanması mümkündür. Anlaşma resmi olarak 10 Ekim 1963 yılında yürürlüğe girmiştir. O zamandan bu yana, 123 ülke anlaşmaya üye olmuş, 10 ülke ise anlaşmayı imzalamış, ancak onaylamamıştır. Fransa ve Çin-Sovyet krizini sebep olarak gösteren Çin Hükümeti anlaşmayı imzalamamıştır (Freedman, 1998).

Soğuk savaş döneminin en önemli olayı olan Küba Krizi, büyük bir savaş yaşanmadan sonlanmıştır. Alınan kararlardan önce ABD Başkanının bilgi edinme önceliği sorunun çözümü yolunda büyük bir liderlik özelliğinin sonucudur. Başarılı bir hava istihbaratı sonucunda konumun doğru şekilde analizi ve SSCB füzelerinin durumunun analizi sorunu askerî formüllerle değil, diplomasi yolu ile çözmeye olanak sağlamıştır. Birinci ve ikinci dünya savaşlarındaki başarısız hava istihbaratının aksine, Küba Krizi döneminde hava istihbaratı daha başarılı sonuçlar elde etmeye şans yaratmıştır.

5. İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI İLE DEĞİŞEN HAVA İSTİHBARATI

İnsansız Hava Araçlarının (İHA) icadı can kayıplarının sayısını ciddi şekilde azaltmıştır. Tarihi sürece baktığımız zaman birinci ve ikinci dünya savaşları döneminde hava istihbaratı görevini yerine getiren

300.000'den fazla kişi hayatını kaybetmiş (Ellis, 1993, s. 258). Bu durum taraflara hem maddi hem de manevi büyük zararlar vermiştir. Bu sebepten İHA'ların icadı bu anlamda büyük öneme sahiptir.

İHA'ların tarihine baktığımız zaman, uzaktan kumanda ile idare edilen uçak 1916 yılında Archibald Low tarafından icat edildiği bilinmektedir. Takip eden yıllarda üretime başlandığı, sınırlı sayıda üretildiği ve Birinci Dünya Savaşı'nda ilk defa kullanıldığı iddia edilmektedir. A. Low tarafından üretilen Hewitt-Sperry adlı otomatik uçak, 1935 yılında Reginald Denny tarafından geliştirilmiş RPV (Remote Piloted Vehicle) adı altında üretilmiştir. Bu modeller esasen belirli kısa mesafelerde kullanılmıştır. Bunun sebebi kontrol kumandası tarafından yönlendirilen sinyaller esasında hareketi sağlanmıştır. Daha sonralar RPV modeli geliştirilmiş, 1951 ve 1955 yılları arasında ABD'nin Beechcraft firması tarafından üretilmiştir. Üretilen bu modeller Vietnam Savaşı döneminde kullanılmıştır. Fakat üretilen bu modeller uzaktan kumandalı uçaktan ileri gidememişlerdir (Akgül & Yurtseven, 2015).

Daha sonraları 1990'lı yıllarda uzaktan kumandalı uçaklar geliştirilerek, günümüzde üretilen İHA modelleri ortaya çıkmıştır. 1994 yılında ilk defa ABD'nin General Atomics firması tarafından MQ-1 Predator İHA'sı üretilmiştir. Üretilen bu İHA yeni nesil İHA'ların ilk nesli olarak kabul edilmiştir. MQ-1 Predator İHA'sı 1995 yılından itibaren ABD Hava Kuvvetleri'nin kullanımına verilmiştir. MQ-1 Predator havaya fırlatıldıktan sonra merkezden verilen komutalar esasında faaliyetleri gerçekleştirmektedir. İHA'nın üretimine başlanması ve hava sahalarında başarılı faaliyetleri artık herkesin dikkatini çekmiştir. ABD'den sonra İHA üretimi alanında çalışma yapan ülkelerin başında İsrail ve Çin Halk Cumhuriyeti gelmektedir. Özellikle İsrail ve ABD arasında yaşanan silah üretim rekabeti İHA üretimine de tesir etmiştir. Büyük güçler tarafından üretilen İHA'lar aynı zamanda sadece savaş durumunda olan ülkelerin değil, tüm dünya ülkelerinin dikkatini çekmiştir. Artık 2000'li yılların başında İsrail, Çin, Fransa, Belçika, Bulgaristan, Güney Kore, Büyük Britanya İHA üretiminde ciddi adımlar atmıştır. Özellikle ABD, İsrail ve Çin tarafından üretilen İHA'lar dünyanın ilgi merkezinde kendi yerini bulmuştur (Kanbur, 2021).

Fotoğraf 2: General Atomics MQ-1 Predator.²

İHA'lar sivil ve askeri amaçlı olarak iki bölüme ayrılır. Realist olarak bakılırsa askerî alanda daha çok kullanıldığını görebiliriz. Askerî İHA'lar da silahlı ve silahsız olarak ikiye ayrılır. Özellikle son on yılda Silahlı İnsansız Hava Araçları'nın (SİHA) üretiminde ciddi şekilde artış yaşanmaktadır. Bunun en büyük sebebi savaşların teknolojiye dayalı olarak yapılmasıdır. Örnek olarak Türkiye'nin son on beş yıldaki durumunu incelemek açıklayıcı olur. Türkiye hem terörle mücadelede hem de Ortadoğu'da aktif yürüttüğü operasyonlarda yeni nesil İHA ve SİHA'ların kullanımı gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin bölgedeki konumuna dikkat ettiğimizde, askeri teknolojiye neden yüksek miktarda yatırım yaptığımızı anlayabiliriz.

Hava istihbaratının işlevi İHA ve SİHA'ların üretimi ile ciddi şekilde artmıştır. İHA ve SİHA'ların varlığı sayesinde, artık hava istihbaratı toplanırken can kaybının yaşanması minimum sayılara

² General Atomics tarafından inşa edilen ve esas olarak Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri (USAF) ve Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) tarafından kullanılan bir Amerikan uzaktan kumanda ile idare edilen uçaktır (RPA). Başlangıçta 1990'ların başında havadan keşif ve ileri gözlem rolleri için tasarlanan Predator, kameralar ve diğer sensörleri taşır (Çoşkun, 2017).

düşmüştür. İncelediğimiz zaman İHA ve SİHA'ların varlığı hava istihbaratının başarı yüzdesini ciddi şekilde artırmıştır. İHA ve SİHA'lar modellerine göre farklı özelliklere sahiptir. Genel olarak İHA'lar minimum üç saat, maksimum yirmi dört saat havada kalma gücüne sahiptirler. İHA'lar minimum 1500 metre, maksimum 10.000 metre irtifa sağlayabilmektedir. Yeni nesil İHA'lar istenilen irtifadan yüksek kaliteli görüntüler alarak ana merkeze iletme kabiliyetine sahiptirler. Bu özellik hava istihbaratında ciddi öneme sahiptir. İHA'ların faaliyeti sayesinde hava kuvvetleri hızlı kararlar alarak ani saldırılar gerçekleştirme gücüne sahiptirler. Bu özellikler hava istihbaratının kullanılabilirliğini artırmıştır. SİHA'ların temel özelliği, ani saldırı gerektiğinde acil hava istihbaratını sağlayabilme gücüne sahip olmasıdır. Türkiye Silah Sanayisi tarafından üretilen “Bayraktar TB-2” günümüz SİHA'larına örnektir (Kunt, 2021).

Fotoğraf 3: Bayraktar TB2.³

Artık günümüzde hava istihbaratı, İHA'ların varlığı ile en güvenilir istihbarat alanı olmuştur. Güvenilir olmasının en büyük sebebi, anlık görüntüler sayesinde komuta grubu alınacak kararların hızını artırabilmesidir. Örnek olarak incelediğimiz zaman Türk Silahlı Kuvvetleri Suriye’de yaşanan hareketliliği İHA'lar sayesinde anbean izleyebilmekte ve gerektiği zaman ani saldırı gerçekleştirmeye hazır bulunmaktadır. Bu minvalde hava istihbaratı İHA'ların icadı ile özel önem kazanmıştır.

6. İKİNCİ DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI'NDA İHA ve SİHA'LARIN ÖNEMİ

1994 yılından itibaren Azerbaycan'ın topraklarında bulunan Dağlık Karabağ ve etrafındaki yedi rayon (şehir) Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra on beş ülke bağımsızlık mücadelesine başlamıştır. Bu mücadelede en çok zarar gören ülke Azerbaycan olmuştur. Ermeni birliklerinin 1988 yılından itibaren Azerbaycan'a karşı başlattığı taciz saldırıları, 1991 yılında her iki ülkenin bağımsızlığını kazanması ile savaşa dönüşmüştür. Savaş sürecinde Azerbaycan hem askeri alanda hem de istihbarat alanında büyük sorunlar yaşamıştır. Askeri kapasitenin yetersiz olmasından mütevellit Azerbaycan birlikleri savaşın sonucunu kendi lehlerine dönüştürememişlerdir. Savaş sürecinde Azerbaycan'ın askeri istihbarat, karşı istihbarat ve hava istihbaratı girişimleri sonuç bulmamıştır. Özellikle hava hakimiyetinin temin edilememesi ve yeterli uçak teçhizatının olmaması hava istihbaratının uygulanmamasında büyük pay sahibi olmuştur. Azerbaycan'ın ekonomik zorlukları, iktidarda oluşan güç boşlukları ve iç savaş süreci Azerbaycan'ın savaşta yenilmesi ve topraklarının yüzde yirmisini kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. 1994 yılında Bişkek'te imzalan ateşkes protokolü ile ateşkes temin edilmiştir.

Bişkek Protokolü ile ateşkes temin edildikten sonra, Dağlık Karabağ sorunu süreci diplomasi masasına taşınmıştır. 1994 yılından 2020 yılının Eylül'üne kadar geçen sürede sayısız barış görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Özellikle AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yapılan görüşmelerde sorunun çözülmesi yönünde üç teklif ileri sürülmüştür. Fakat bu tekliflerin ikisi Azerbaycan diğeri ise Ermenistan tarafından reddedilmiştir. Yirmi altı yıl boyunca AGİT Minsk Grubu'nun yürüttüğü ara buluculuk diplomasisi ile bir sonuca varılamamıştır. Geçen bu sürede ateşkes anlaşması Ermenistan

³ Uzaktan kumandalı veya otonom uçuş operasyonları yapabilen bir Türk orta irtifa uzun dayanıklılık insansız hava aracıdır. Türkiye'nin Baykar firması tarafından öncelikle Türk Silahlı Kuvvetleri için üretilmektedir. Uçak, Türksat uydusu üzerinden Yer Kontrol İstasyonunda silah kullanımı da dahil olmak üzere bir hava ekibi tarafından izlenmekte ve kontrol edilmektedir, Kaynak: URL 2

birlikleri tarafından sayısız miktarda bozulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ateşkesin bozulması yönünde, uluslararası teşkilatlara yaptığı başvuruların Ermenistan'a karşı hiçbir yaptırımı olmamıştır. İHA'ların geliştirilmesi ile Ermenistan birlikleri İHA'lar ile Azerbaycan devlet sınırlarını defalarca ihlal etmiştir. Ermenistan birliklerinin hava istihbaratı toplama girişimleri, Azerbaycan Hava Kuvvetleri tarafından engellenmiştir. Geçen bu süre zarfında Azerbaycan Hava Kuvvetleri tarafından Ermenistan birliklerine ait sayısız İHA, hava istihbaratı toplama girişimi sürecinde düşürülmüştür. Yirmi altı yıllık bu sürede durum Tovuz saldırısı ile ciddi bir patlama noktasına gelmiştir (Məhərrəmov, 2020).

Ermenistan birlikleri 2020 yılının Temmuz'unda, her iki ülkenin uluslararası alanda tanınan devlet sınırını ihlal etmiş, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tovuz şehrine saldırmıştır. Yapılan saldırıya Azerbaycan karşılık vermiş, iki gün boyunca çatışmalar yaşanmıştır. Akabinde Moskova'da Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan'ın Genelkurmay Başkanlarının görüşmesi sonucunda ateşkes yeniden temin edilmiştir (Ramaldanov, 2020).

Tovuz saldırısından sonra, Azerbaycan Hava Kuvvetleri, Ermenistan-Azerbaycan cephe hattında mütemediyen hava istihbaratı toplama girişimlerinde bulunmuştur. Azerbaycan Silah Sanayisi tarafından üretilen Zerbe ve Zerbe-1 İHA'ları ile gündüz ve gece keşifleri yapılmıştır. Elde edilen istihbaratlar sonucunda, Ermenistan'ın cephenin farklı bölgelerine asker ve teçhizat toplaması tespit edilmiştir. Bunun sonucunda Azerbaycan ülke çapında büyük bir askeri tatbikat kararı almıştır. Alınan kararda askerden yeni terhis olan askerler yeni bir çağrı ile tatbikata çağrılmıştır. Sürecin devamında Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri tarafından ülke sınırları içerisinde bulunan pick up tipli araçların tümü ordunun bünyesinde toplanmıştır (Camalov, 2017).

Fotoğraf 4: “Zerbe” İHA'ları⁴

Tüm bu gelişmelerin devamından Ermenistan birlikleri 27 Eylül 2020 sabahında, cephenin Ağdere, Füzuli, Terter istikametinden Azerbaycan ordusunun mevzilerine ve cephe gerisinde bulunan sivil halkın yaşadığı yerleşim yerlerine saldırı başlatmıştır. 27 Eylül 2020 saat 10:00 da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından verilen emir gereğince Azerbaycan ordusu cephenin tüm istikametleri boyunca karşı saldırı başlatmıştır. Artık çatışmaların ikinci gününde İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın başladığı aşikâr olmuştur. Azerbaycan ordusu savaşın ilk saatlerinden itibaren hava sahasını aktif bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Azerbaycan, hava istihbaratını İHA'larla temin etmiştir. Azerbaycan ordusunun hava istihbaratını tercih etmesinin bir nedeni de kara kuvvetlerinin kolaylıkla ilerlemesini sağlayacak bilgileri sağlamaktır. İHA'lardan elde edilen hava istihbaratı, yirmi altı yıldır Ermenistan işgali altındaki topraklarda gerçekleştirilen operasyon için büyük önem taşımıştır. Örneğin Füzuli rayonu istikametinde bulunan Ermenistan mevzileri Ermenistan'ın ön hattı olarak bilinmiş, Ermenistan birlikleri geçen bu süre zarfında güçlü savunma hattı oluşturmak için büyük çalışmalarda bulunmuşlardır. Savaş durumunun bilincinde olarak hazırlanan savunma hatları kara kuvvetlerinin ilerlemesini engellemek için oluşturulmuştur. Kalın beton bloklar, kamufle edilmiş

⁴ “Zerbe” İHA'ları Azerbaycan Cumhuriyeti Silah Sanayisi tarafından üretilmektedir. Hava istihbaratı ve keşif uçuşları yapmak maksadı ile kullanılan İHA'lar, 5000 metre irtifada yüksek kaliteli görüntü alma kabiliyetine sahiptir, Kaynak: URL 3

derin çukurlar ve mayınlı araziler. Böyle bir durum hasil olduğundan kara kuvvetlerinin doğrudan ilerlemesi ve sonuç elde etmesi büyük riskler doğurmaktadır. Bu sebepten Azerbaycan Savunma Bakanlığı düşmanın ön hattının imha edilmesi konusunda hava istihbaratına üstünlük verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Füzuli istikametinde yapılan operasyonlarda Azerbaycan Hava Kuvvetleri elde ettiği hava istihbaratı sonucunda, İsrail yapımı olan IAI Harop Kamikaze İHA'sı ile Ermenistan kara unsurları tahrip ederek Azerbaycan Kara Kuvvetleri'nin ilerlemesini temin etmiştir. Fakat hava sahasındaki hakimiyeti kontrol altında tutmak ve SİHA'ların, uçakların kolaylıkla ilerlemesi için bir dizi hava istihbaratı operasyonları gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi Ermenistan'ın radar istasyonlarının ve uçaksavar sistemlerinin imha edilmesi olmuştur. Karadan imha girişimlerinin zor ve zaman alıcı olması hava istihbaratının tekrar nasıl bir öneme sahip olmasının bir diğer örneğidir. Savaşın ikinci gününde Azerbaycan Hava Kuvvetleri İHA'ların aracılığı ile cephe bölgesine yakın bulunan Ermenistan radar sistemlerini ve uçaksavar füzelerinin yerlerini tespit etmiş ve topçu bataryalara hedeflerin koordinatları raporlanmıştır. Alınan hava istihbaratı sonucunda Azerbaycan topçu bataryaları hedefleri imha ederek, SİHA'lara hareket alanı yaratmışlardır (Aksenov, 2020).

Savaşın üçüncü gününden itibaren Azerbaycan Hava Kuvvetleri SİHA'ların kullanıma aktif bir şekilde başlamıştır. Azerbaycan Hava Kuvvetleri Türkiye yapımı olan Bayraktar TB-2 SİHA'sını İkinci Karabağ Savaşı sürecinde aktif şekilde kullanmıştır. Bu aynı zamanda Bayraktar TB-2'nin ilk ciddi sınavı olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan Ordusu İHA ve SİHA'ları, 10 Kasım 2020 tarihinde Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı Nikol Paşinyan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından imzalanan ateşkes beyanatına kadar aktif şekilde kullanmıştır. Kırk dört gün süren savaş sürecinde Azerbaycan ordusu İHA ve SİHA'lar aracılığı ile Ermenistan'ın sayısız askeri teçhizatını ve askeri personelini imha etmiştir (Erdem, 2020). Ermenistan, savaş sırasında 3363 askerin öldürüldüğünü doğrulasa da gerçekte bu sayının daha yüksek olduğu biliniyor. Kırk dört gün devam eden savaş neticesinde Ermenistan, 10 adet S-300 ve onun taktik savaş sistemleri, 366 adet tank, 352 adet farklı kalibreli top, 22 adet İHA, 5 adet Su-25 uçağı, 50 adet Tor, Osa, Kub, Kruq modelli uçaksavar teçhizatlarından mahrum edilmiştir. Aynı zamanda savaş operasyonları kapsamında özel öneme sahip 97 adet Grad, 4 adet Smerç, 1 adet Tos alevyayan, 2 Hurricane, 1 adet Yars, 1 adet Toçka-U, balistik füzeler, Elbrus füze sistemleri de imha edilmiştir. Ermenistan bu kayıpların büyük kısmını Azerbaycan'ın İHA'larla elde ettiği hava istihbaratı sonucunda yaşamıştır. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın resmi kaynaklarında İHA ve SİHA'lardan elde edilen savaş görüntülerinin kayıtları mevcuttur. Azerbaycan Ordusu tarafından tahrip edilen veya ganimet olarak alınan askeri teçhizatın maliyetinin en az 3,8 milyar dolar olduğu tahmin ediliyor (Qasimov, 2021).

Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, iki savaş süreci yaşamıştır. Birinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan askeri ve ekonomik yetersizlikten mütevellit savaşın kaybeden tarafı olmuştur. Azerbaycan, Birinci Karabağ Savaşı sürecinde hava istihbaratını hiç kullanamamıştır. Bunun en büyük sebebi Azerbaycan'ın yetersiz askeri donanımı olmuştur. Bunun en bariz örneğine İkinci Karabağ Savaşı'nda şahit olunmuştur. Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı sürecinde İHA'lar ile temin ettiği hava istihbaratı hakimiyeti aynı zamanda SİHA'lar ile gerçekleştirdiği saldırılar, savaşın gidişatını Azerbaycan'ın lehine dönüştürmekte büyük pay sahibi olmuştur.

7. SONUÇ

İstihbaratın ülke güvenliğinin sağlanmasında, ordu ve güvenlik unsurlarına büyük katkı sağladığı aşikârdır. Dünya var olduğu günden itibaren, insanlar arasında rekabet ve çatışmalar yaşanmıştır. Zamanla bu çatışmalar gruplar, tayfalar, obalar, beylikler, imparatorluklar ve devletler arasında yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan bu çatışmalar zaman geçtikçe büyük savaflara dönüşerek, tarihin satırları arasında kendi yerini bulmuştur. Yaşanan bu savaflarda sadece güçlü ordular değil, savaş hazırlığı en güçlü olan devletler, uluslar kazanmıştır. Tartışılmaz savaş hazırlığının en önemli noktalarından biri istihbarat olmuştur. Zaman ilerledikçe sadece teknoloji ve askeri yöntemler değil, istihbarat da gelişim göstermiştir. İstihbaratın gelişimi ve çeşitliliğinin artışı, insanlara, devletlere büyük olanaklar sağlamıştır. Tarihin sayfalarını incelediğimiz zaman Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ortaya çıkan hava istihbaratının günümüze kadar nasıl bir gelişim haritası çizdiğini görmekteyiz. Birinci Dünya Savaşı'na kadar savaşlar karadan ve sudan yürütülmüş olsa da artık Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren hava savaşları başlamış hem savaş literatüründe hem de istihbarat literatüründe hava hareketliliği kendi yerini bulmuştur.

Birinci Dünya Savaşı ile başlayan bu değişiklik, İkinci Dünya Savaşı'nda kendi etkisini göstermiştir. Gelişen teknolojiler sayesinde, Birinci Dünya Savaşı'ndan farklı olarak İkinci Dünya Savaşı'nda, hava operasyonları ve hava istihbaratları ciddi önem arz etmiştir. Pearl Harbor, Milas, Bagration hava saldırıları ve bu saldırılardan önce hava istihbaratı toplama maksatlı yapılan keşifler savaşa kendi damgasını vurmuştur. Zaman ilerledikçe istihbarat sadece savaş döneminde değil, savaşı önlemek için yapılan diplomalarında bir parçası olmuştur. Bunun da en bariz örneği olarak Küba Krizi döneminde yaşanan olaylar olmuştur.

Hava istihbaratının daha başarılı olmasının temel noktası, teknolojinin yükselişi ile alakalandırılmaktadır. İncelediğimiz üzere İHA'ların icadı, hava hareketliliğini ciddi şekilde artırmıştır. Artık ordu ve güvenlik unsurları, güvenlik ve kara hakimiyetini, İHA'lar ile sağladıkları hava istihbaratı ile gerçekleştirmektedirler. Bunun en sıcak örneğini İkinci Karabağ Savaşı sürecinde yakından takip etme şansı yaratmıştır. Azerbaycan'ın kırk dört gün içerisinde yürüttüğü askerî operasyonlar, bariz bir şekilde hava hakimiyetinin ve hava istihbaratının savaşı kazanmak ve güvenliğin sağlanmasında bir numaralı yöntem olduğunu ispatlamaktadır. Yaşanan bu savaş üzerine büyük askerî dehaların yaptıkları açıklamalar ve analizler, hava istihbaratının savaşın kazanılmasında nasıl bir öneme sahip olduğunun göstergesidir. Azerbaycan'ın yirmi altı yıl boyunca orduda yaptığı yatırımlar sonucunda, Ermenistan'ın yirmi altı yıllık işgal süreci son bulmuştur. Geriye dönük analiz yaptığımızda Birinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan, günümüzde sahip olduğu imkânlar ve karar alma gücüne sahip olmuş olsaydı, tarihin akışı da farklı olabilirdi. Bunu iki savaş dönemini analiz ettiğimiz zaman bariz bir şekilde anlayabiliriz. Ümit Özdağ'ın (2018) da dediği gibi: "İstihbaratı dikkate almayan bir devlet yönetiminin, gözleri bağlı şekilde koşmaya çalışan bir sporcudan hiçbir farkı yoktur. Böyle bir sporcu, yolundaki fırsat veya engelleri görmeden bilinçsizce koşar."

KAYNAKÇA

- AKGÜL, M. & YURTSEVEN H. (2015). İnsansız Hava Aracı Sistemlerinin Tarihsel Gelişimi ve Ormancılık Çalışmalarında Kullanım. *IV. Orman İnşaatı-Transportu ve Teknolojileri Çalıştayı ve Üretim İşlerinde Hassas Ormancılık Sempozyumu*, s.7.
- ELLIS, J. (1993). *World War II- A statistical survey*. New York: Facts on File.
- FINNEGAN, J. P. (1998). *Military Intelligence*, Washington: Center of Military History United States Army.
- GRIEHL, M. (2001). *Junker Ju 87 Stuka*. London/Stuttgart: AirLife/Motorbuch.
- GUDMENS, J. (2009). *Staff ride handbook for the attack on Pearl Harbor, 7 December 1941: a study of defending America*. Fort Leavenworth, Kansas: Combat Studies Institute Press.
- GÜLMEZ, N. (2014). Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(28), 199-226.
- KÜÇÜKYILDIZ, O. (2019). Ulusal Güvenlik Bağlamında İstihbarata Karşı Koymanın Önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(8), 89-106.
- ÖZDAĞ, Ü. (2018). *İstihbarat Teorisi*. Ankara: Kripto.
- WHEELER, B. C. (1994). *Military Aircraft Markings: The Hamlyn Guide To*. Londra: Chancellor Press.
- AKSENOV, P. (2020, Ekim 10). Dağlık Karabağ: Çatışmalarda İHA'lar nasıl bir rol oynadı? Bbc.com: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54482105> adresinden 15.05.2021, Erişim Tarihi: 15.05.2021
- CAMALOV, Y. (2017, Nisan 19). Hərbi ekspert: "Zərbə" PUA-nın yeni versiyası düşmənin hərbi texnikalarını döyüş meydanına yaxınlaşmadan məhv edəcək. Azeridefence.com: <https://azeridefence.com/herbi-ekspert-zerbe-pua-nin-yeni-versiyasi-dusmenin-herbi-texnikalarini-doyus-meydanina-yaxinlasmadan-mehv-edecek/>, Erişim Tarihi: 15.05.2021
- CONGAR, K. (2020, Ağustos 6). Manhattan'dan Hiroşima'ya: Atom bombası fikri nasıl ortaya çıktı? Euronews.com: <https://tr.euronews.com/2020/08/06/manhattan-dan-hirosima-atom-bombas-fikri-nasil-ortaya-cikti-ikinci-dunya-savasi-nagasaki> adresinden 15.05.2021, Erişim Tarihi: 15.05.2021

- ÇOŞKUN, İ. (2017, Ekim 9). İnsansız Hava Araçları. <https://www.muhendisbeyinler.net/insansiz-hava-araclari/>, Erişim Tarihi: 15.05.2021
- ERDEM, A. K. (2020, Ekim 1). Savaşlarda yeniden kamikaze dönemi ama bu sefer pilotsuz. <https://www.indyturk.com/node/252166/sava%C5%9Flarda-yeniden-kamikaze-d%C3%B6nemi-ama-bu-sefer-pilotsuz> Erişim Tarihi: 14.05.2021
- FRANKEL, M. (2002, Ekim). Learning from the Missile Crisis. <https://www.smithsonianmag.com/history/learning-from-the-missile-crisis-68901679/>, Erişim Tarihi: 15.05.2021
- FREEDMAN, L. D. (1998, Temmuz 20). Nuclear Test-Ban Treaty. <https://www.britannica.com/event/Nuclear-Test-Ban-Treaty>, Erişim Tarihi: 14.05.2021
- GÜVEN, E. (2012, Ekim 28). Ver Türkiye'yi al Küba'yı. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ver-turkiye-yi-al-kuba-yi-21794988>, Erişim Tarihi: 16.05.2021
- HOFFMANN, C. (2005, Mayıs 13). Tarih: NATO'ya karşı Varşova Paktı. <https://www.dw.com/tr/tarih-natoya-kar%C5%9F%C4%B1-var%C5%9Fova-pakt%C4%B1/a-2524916>, Erişim: 13.05.2021
- KANBUR, T. C. (2021, Ocak 20). İnsansız Hava Araçları (İHA / SİHA). <https://beyazbaret.org/insansiz-hava-araclari-iha-siha/>, Erişim Tarihi: 13.05.2021
- KUNT, R. A. (2021, Ocak 16). Bayraktar TB2. <https://www.defenceturk.net/bayraktar>, Erişim Tarihi: 14.05.2021
- MACISAAC, D. (1998, Ağustos 23). Air warfare. <https://www.britannica.com/topic/air-warfare>, Erişim Tarihi: 14.05.2021
- MƏHƏRRƏMOV, B. (2020, Temmuz 23). Tovuz döyüşləri Ermənistanın rüyalarına və miflərə son qoydu-https://apa.az/az/xeber/siyasi_xeberler/Tovuz-doyuslri-Ermnistanin-royalarina-v-miflr-son-qoydu-colorredMOVQEcolor-597985, Erişim Tarihi: 13.05.2021
- QASIMOV, O. (2021, Mart 24). Ermənistan ordusunun itkiləri nə qədərdir? <https://www.turan.az/ext/news/2021/3/free/analytics/az/2466.htm/001>, Erişim Tarihi: 13.05.2021
- RAMALDANOV, Ş. (2020, Temmuz 22). Tovuz doyuslerinin neticesi ne oldu? <https://www.musavat.az/xeber/tovuz-doyuslerinin-neticesi-ne-oldu-polkovnik-147928>, Erişim Tarihi: 13.05.2021
- TAYLOR, A. (2012, Ekim 15). 50 Years Ago: The Cuban Missile Crisis. <https://www.theatlantic.com/photo/2012/10/50-years-ago-the-cuban-missile-crisis/100387/>, Erişim Tarihi: 13.05.2021
- WILKIN, B. (2017, Temmuz 9). Aerial warfare of First World War, 1914-1918. <https://rarehistoricalphotos.com/aerial-warfare-of-first-world-war/>, Erişim Tarihi: 14.05.2021
- WRITER, S. (2019, Temmuz 31). The AGO C.I was an early-form reconnaissance biplane for the German Empire during World War 1 - utilizing a pusher configuration and twin-seat approach. https://www.militaryfactory.com/aircraft/detail.php?aircraft_id=2008, Erişim Tarihi: 15.05.2021
- URL 1 http://www.aviastar.org/air/germany/ago_c-4.php, Erişim Tarihi: 14.05.2021
- URL 2 <https://www.ssb.gov.tr/website/ContentList.aspx?PageID=365>, Erişim Tarihi: 16.05.2021
- URL 3 <https://mdi.gov.az/az/xeberler-30/respublika-prezidenti-ilham-eliyevin-istirakilezerbepilotsuz-ucus-aparatlarinin-teqdimati-kecirildi-565>, Erişim Tarihi: 15.05.2021